

WACŁAW FEDOROWICZ – ZAPOMNIANY KOLEKCJONER Z WITEBSKA*

WACŁAW FEDOROWICZ – A FORGOTTEN COLLECTOR FROM VITEBSK*

Konrad Ajewski

Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztorą w Pułtusku

Abstract: Wacław Fedorowicz (1848–1911) – sworn advocate, one of the most prominent collectors of Polish and Borderlands antiques. Living in Vitebsk, he created a unique private museum at home, gathering relics of former Eastern Borderlands of the Republic of Poland (the so-called ancient Poland). The collections were catalogued, labeled and presented in special showcases. The collections comprised specialised library (ca. 1000 volumes) and museum collections (between 4500 and 7000 collectibles according to diverse estimations), including: archaeological collection, historical collection dating from the 13th to 19th century, armoury (ca. 300 pieces of military equipment), numismats (ca. 2000 pieces), sigillographic and ethnographic collection, civil orders, hunting gear, stove tiles, antique door handles and Gdansk locks, plaques and statuettes of historical figures, antique women's and men's clothes, vessels, lighting devices, jewelry, collection of pipes and snuffboxes dating from the 17th - 18th century, and antiques related to art and science: manuscripts, drawings, pictures of temples, churches, chapels of Borderlands etc., as well as a couple of old Polish oil portraits. The

unique collection of masonics dating from 18th and 19th century was one of the biggest in Russia (157 showpieces). Being also active in the field of science, Fedorowicz published i.a. *Armorial of Orsha*, contributed to the publication of *Armorial of the Vitebsk nobility*, and initiated the joint publication *From the area of Dvina* in 1909, presenting the national achievements of the so-called Borderlands. He was one of the founders, and afterwards a member and vice-president of the Vitebsk Archaeological Committee, an associate member of the Polish Sightseeing Society in Warsaw, and from 1885 an associate member of the Society for the Encouragement of Fine Arts of the Kingdom of Poland.

After the collector's death, his collections were nationalised in 1917 and moved to other locations in 1918. In the years 1921–1923 the collection had been re-catalogued and made available to the museum. Nowadays, the items of Fedorowicz's collection are stored in several institutions in Belarus, mainly in the Vitebsk Regional Museum of Local History, while some items (masonics) were recently presented at special and thematic exhibitions.

Keywords: Wacław Fedorowicz (1848–1911), Vitebsk, Borderlands, museum, collecting, 19th - beginnings of 20th century.

В.П. Федорович.

1. Fotografia portretowa Wacława Fedorowicza, wg. „Tygodnik Wileński”, 1911, nr 4, s. 16

1. Portrait photograph of Wacław Fedorowicz, according to „Tygodnik Wileński”, 1911, No. 4, p. 16

W drugiej poł. XIX i na pocz. XX w. na dawnych Kresach Wschodnich pierwszej Rzeczypospolitej, mimo oporu władz, z wolna rozwijała się działalność kulturalna i naukowa wśród zamieszkałych tam Polaków. Wzór stanowili znani w Królestwie Polskim badacze, kolekcjonerzy, znawcy i miłośnicy przeszłości, jak też wydawcy czasopism i publikacji o profilu literacko-naukowym i historycznym czy edytorzy materiałów źródłowych. Ludzie ci, którzy sens swojej wielokierunkowej działalności rozumieli jako potrzebę podtrzymywania świadomości narodowej i historycznej Polaków, skupiali się wokół nurtu starożytniczego i nazywano ich starożytnikami¹. Z biegiem lat ruch ten przybierał na sile i znalazł też naśladowców na innych ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, także na terenach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Jednym z miast położonych w północno-wschodniej części Białorusi, które zamieszkiwała liczna grupa inteligencji polskiej, był Witebsk. Miasto to zostało włączone do Rosji po I rozbiórce Rzeczypospolitej. W roku 1900 „Tygodnik Ilustrowany” relacjonował, że życie towarzyskie w Witebsku, pomimo że inteligencji polskiej jest względnie dosyć, nie odznacza się wielką ruchliwością [...] Adwokatura i przemysł, następnie okoliczne obywatelstwo i członkowie Towarzystwa wzajemnego kredytu najwięcej dostarczają przedstawicieleli inteligencji polskiej, cieszącej się ogólnym poważaniem. Z pośród pierwszej wspomnieć należy o mecenasie p. [Wacławie] Fedorowiczu, archeologu i zbieraczu starożytności². Obraz życia Polaków w Witebsku na pocz. XX w. pozostawił

też Eugeniusz Gulczyński. Pisał on, że *Polonia rdzennie witebska choć wcale liczna, społecznie silna, intelektualnie bezkonkurencyjna w stosunku do innych grup narodowościowych, z powodu ucisku carskiego i słabej organizacji pozbawiona była możliwości szerszej pracy. Jedyne bodaj przed [!] wojną [światową] stowarzyszenie polskie w Witebsku pod nazwą Rzymsko-katolickiego Towarzystwa Dobroczyńności, skrzępowane ustawowo i administracyjnie – ledwie wegetowało, utrzymując bibliotekę o kilku tysiącach tomów, mieszczącą się przy ul. Zamkowej, zaopatrującą miejscową inteligencję polską w polskie słowo drukowane. Znacznym uzupełnieniem czytelni była polska księgarnia pp. Drzewińskich i [Marii] Ungerówny, powstała jeszcze w czasach przedwojennych. Dwa kościoły, jeden z XVII w. pod wezwaniem św. Antoniego, w centrum miasta przy ul. Smoleńskiej, drugi Św. Barbary [...] na peryferiach prawobrzeżnej części Witebska, kilka sklepów polskich, dwie cukiernie polskie³. Ponadto w latach 1892–1914 czynna była tam księgarnia – czytelnia polska Teresy Czerwińskiej⁴. Ważny dla tamtejszego polskiego życia towarzyskiego był salon Józefa Sipayły, gdzie od 1907 r. odbywały się wieczory literacko-artystyczne, oraz dom adwokata Aleksandra Rożnowskiego⁵. To w takich miejscach koncentrowało się polskie życie intelektualne Witebska.*

Bardzo znaczącą postacią wśród witebskiej Polonii był w tym czasie adwokat i kolekcjoner Wacław Fedorowicz. Badacz białoruskiej kultury ludowej, Michał Fedorowski, pisał, że był on jednym z „mężów sprawiedliwych”, *światły archeolog i nieodżałowany członek Tow[arzystwa] Kraj[oznawczego] [...]. Cichy ten pracownik [...] gdziekolwiek się obrócił wlewał w mdłe serca gorącą wiarę, sam stojąc zawsze czujnie a krzepko, jak przystało na strażnika tej kresowej placówki [...]. W domu jego nad samą Dźwiną [stworzył] istne muzeum⁶.*

Osobie Fedorowicza i jego muzeum w literaturze polskiej poświęcono dotychczas mało uwagi. Aby przywrócić o nim pamięć, należało przeprowadzić kwerendę i przebadania nie tylko rozsiane źródła polskie, ale również białoruskie i rosyjskie⁷.

Wacław Fedorowicz urodził się 25 września 1848 r. w Mohylewie jako syn Piotra i Łucji z Jurkowskich⁸. Po ukończeniu w 1872 r. gimnazjum w Mohylewie odbył studia prawnicze na Uniwersytecie Moskiewskim. Karierę zawodową rozpoczął od objęcia posady sędziego śledczego, następnie został podprokuratorem i wreszcie członkiem sądu. W kolejnych latach, na stanowisku sędziego, urzędował na prowincji w Saratowie, Bałaszowie, Carycynie i Erywaniu. W 1884 r. porzucił Kaukaz i przeniósł się do Witebska, gdzie wkrótce został wybitnym członkiem tamtejszej palestry⁹. Pisano o nim, że *urodzony na kresach poświęcił im pracę całego życia swego. Był on z tych, o których mówi Słowacki, że są „jak kamienie przez Boga rzucone na szaniec”. Pomimo zamiłowań naukowych, ciągnących do większych ognisk kultury, pomimo trudności jakich na drodze swej spotkał, poświęcił się Wacław Fedorowicz całkowicie żmudnej pracy na obranym raz posterunku w Witebsku. Jedno z pism miejscowych nazwało go we wspomnieniu pośmiertnym „żelaznym mężem obowiązku”¹⁰. Obowiązek ten pojmował on szeroko, nie tylko w pracy zawodowej, ale też w oddaniu się działalności na niwie narodowo-społecznej i kulturalnej, bowiem pasjonował się archeologią, historią i krajoznawstwem. Zapamiętano go, jak w *ciszy pracowni, pochylony**

2. Plac Ratuszowy w Witebsku, po lewej kościół polski św. Antoniego, wg. „Kłosy”, 1873, t. XVII, nr 440, s. 368, drzeworyt wg. fotografii Zygmunta (vel Stanisława) Jurkowskiego

2. Town Hall Square in Witebsk, on the left there is the Polish St. Anthony Church, acc. „Kłosy”, 1873, Vol. XVII, No. 440, p. 368, woodcut acc. a photograph of Zygmunt (vel Stanisław) Jurkowski

3. Kafle ze zbioru Fedorowicza, Fototeka Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. OTPK41 Witebsk 002

3. Tiles from the Fedorowicz's collection, Photo Library of the Art History Institute of the Jagiellonian University, ref. OTPK41 Witebsk 002

nad stołem rękopisów, rysunków, szkiców i odbitek, trwał na straży Ducha polskiego kresów naszych¹¹. Fedorowicz studiował też nauki ekonomiczne i społeczne. Nie dziwi zatem fakt, że w 1887 r. został wybrany delegatem na I Zjazd Prawników i Ekonomistów Polskich w Krakowie, w którym wzięli udział przedstawiciele nauki z trzech zaborów¹².

Poznawszy tam przedstawiciele świata nauki, utrzymywał potem z nimi kontakty. Sprawily one, że ok. 1891 r. Fedorowicz został członkiem powstałego w 1888 r. krakowskiego Towarzystwa Numizmatycznego, którego zbiory i bibliotekę wkrótce wzbogacił darami¹³.

Fedorowicz sam prowadził poszukiwania archeologiczne. Archeolog Michał Kuściński¹⁴ pisał o nim: *nieustrudzony zbieracz starożytności i numizmatów pan Fiedorowicz w Witebsku, powziął trafną myśl wyszukiwania monet na brzegu rzeki Wičby*¹⁵. Wiemy, że egzemplarz srebrnej monety pochodzący ze „skarbu” monet kuficznych odnalezionych w jednej ze wsi w powiecie witebskim Fedorowicz przesłał Henrykowi Sienkiewiczowi. Jako że na kilku monetach widniał grecki napis „Lygia”, skojarzył to z imieniem bohaterki z *Quo Vadis*¹⁶. Zainteresowania te sprawiły, że Fedorowicz nawiązał kontakt listowny z warszawskim archeologiem Erazmem Majewskim¹⁷. W liście do niego w 1899 r. donosił: *powiodło mi się zgromadzić trochę rzeczy i z czasów bardziej odległych, a przy kopaniu dołów dla wodociągów, oraz pod fundamenta nowo wznoszących się gmachów, udało mi się dopilnować wydobyć na świat rzeczy, rzadko gdzie indziej spotykanych*¹⁸. Wiele takich znalezisk odkrył Fedorowicz w 1897 roku. Zebrał je osobiście przy robotach ziemnych, prowadzonych w ruinach witebskich zamków – Górnego i Dolnego, przy zakładaniu grobli na ulicach Witebska, przy budowie wodociągów, elektrowni, kolei elektrycznej, budynków męskiego gimnazjum i sądu okręgowego oraz innych¹⁹.

Fedorowicz dzielił się swymi trofeami, np. złożył dary do zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (1901 r.) oraz do Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1908 r.). Zainteresowany pamiątkami masońskimi w 1897 r. wysłał rosyjskiemu historykowi Dmitriemu Kobięko znak mińskiej loży masońskiej „Pochodnia Północy”. Ponadto korespondował z zajmującym się masonerią Aleksandrem Pypinem. W listach swoich informował go, że zbiera masońskie znaki, książki i rzeczy, i pracuje nad historią polskich masonów. Przesyłał też mu fotografie masoników rosyjskich i polskich z prośbą o pomoc w wyjaśnieniu związanych z nimi zagadek²⁰.

Jeszcze przed 1899 r. Fedorowicz pomagał krakowskiemu historykowi prof. Franciszkowi Piekosińskiemu w wydaniu drukiem *Herbarza szlachty prowincji witebskiej*²¹. Z koleżanką z historykiem sztuki prof. Marianem Sokolowskim²² sprawiła, że w 1899 r. wybrany został na członka Stałej Komisji Akademickiej Akademii Umiejętności w Krakowie, na Wydziale Filologicznym w Komisji Historii Sztuki²³. Dnia 29 kwietnia 1899 r. na posiedzeniu tejże komisji Fedorowicz *streścił komunikat o kościele klasztornym jezuitskim w Połocku [...] i o jego dzwonach*²⁴. Także przed 1899 r. przesłał do Krakowa *szereg fotografii zabytków zebranych na Litwie, mianowicie zbroi, plaketek, a zwłaszcza nader ciekawych kafli, z których niektóre mają wyraźne wzory pochodzenia wschodnio bizantyjskiego*²⁵. Fotografie te częściowo zachowały się do dziś²⁶. W liście do Majewskiego pisał: *z samych kafli do pieców mam 12 fotografii gabinetowych z 15-20 okazami na każdej, dalsze jednak fotografowanie wstrzymałem, bo życzył bym robić od razu takie zdjęcia, z których można by robić fotodruki do wydawnictwa, jakie stopniowo zamierzam skutecznie!*²⁷ Zbierał bowiem materiały z zamiarem wydania pracy *Witebsk starożytny podług przedmiotów wykopanych z ziemi*²⁸. Do II

4. Kafle ze zbioru Fedorowicza, Fototeka Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. OTPK41 Witebsk 003

4. Tiles from the Fedorowicz's collection, Photo Library of the Art History Institute of the Jagiellonian University, ref. OTPK41 Witebsk 003

wojny światowej w zbiorach witebskiego Muzeum Krajoznawczego przechowywano rękopis Fedorowicza dotyczący kafli piecowych z jego zbioru, prawdopodobnie fragment zamierzonej publikacji²⁹. W Krakowie przechowywane są trzy kolejne fotografie historycznych portretów olejnych nadesłanych tam przez kolekcjonera³⁰. Ponadto w 1900 r. Fedorowicz przysłużył się do wydania w Witebsku rękopisu *Herbarza orszańskiego*³¹.

Zbieracz starał się, aby znajdujące się w jego posiadaniu zabytki były dostępne dla świata nauki, np. niektóre z nich zostały opublikowane przez Zygmunta Glogera w *Encyklopedii Staropolskiej*³². Fedorowicz słał również swoje prace do wydawnictw ekonomicznych, historycznych i archeologicznych³³ oraz wygłaszał publiczne odczyty³⁴. Działał też w witebskiej Komisji Archeologicznej, której był jednym z założycieli, a następnie wiceprezesem i brał udział w zjazdach archeologicznych³⁵. Już od 1885 r. był członkiem korespondentem Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim³⁶, a potem powstałego w 1906 r. Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie³⁷. Udzielał się też na polu społecznym i dobroczynnym. W 1893 r. został radnym miasta Witebska, członkiem i prezesem kilku komisji miejskich oraz członkiem Rady Miejskiej do Gubernialnego Zarządu Spraw Miejskich³⁸. Pod koniec XIX w. wstąpił do Towarzystwa Wzajemnego Kredytu Ziemian Witebskich i w krótkim czasie został członkiem Rady Nadzorczej Towarzystwa, a w 1907 r. jego prezesem³⁹. Był też jednym z założycieli Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności w Witebsku⁴⁰. W 1905 r. wziął udział we wszechrosyjskim

zjeździe adwokatów w Petersburgu⁴¹. W kolejnych latach w czasie wyborów do Dumy Państwowej Fedorowicz prezesował w Komitecie Wyborczym miejskim, ale sam do Dumy nie kandydował⁴².

Ostatnią pracą Fedorowicza, w którą zaangażował się od 1909 r., było zbieranie materiałów do wydawnictwa poświęconego duchowemu dorobkowi Polaków zamieszkujących tzw. Kresy, szczególnie zaś ziemię witebską⁴³. Pracą tą była księga zbiorowa pt. *Z okolic Dźwiny*. Przedwczesna śmierć nie pozwoliła mu jednak dokończyć rozpoczętego dzieła, a księga ukazała się drukiem już po jego zgonie⁴⁴. Zmarł w Rydze 11 stycznia 1911 r., a pochowany został w Witebsku na cmentarzu kościoła św. Barbary⁴⁵.

Wacław Fedorowicz od 1876 r. był żonaty z Emilią z domu Radziwiłłowicz-Szostak (ur. 1860 r.)⁴⁶. Mieli sześcioro dzieci – trzech synów: Wacława, Władysława-Zygmunta i Witolda oraz trzy córki: Zofię, Marię i Wandę⁴⁷. Najwięcej wiemy o synu Wacławie, który, podobnie jak ojciec, został adwokatem. Początkowo praktykował w Witebsku, a potem przez jakiś czas pracował w Moskwie dla kancelarii prawnej polskiego mecenasa Aleksandra Lednickiego (1866–1934)⁴⁸. Około 1915 r. Fedorowicz junior został członkiem witebskiego oddziału loży masonskiej „Wielki Wschód Ludów Rosji”, która za cel stawiała sobie obalenie monarchii⁴⁹, a przed 1917 r. wybrano go na posła witebskiej rady miejskiej i mianowano witebskim komisarzem powiatowym⁵⁰. W 1921 r. był kilkakrotnie aresztowany i więziony przez Sowieców. Uwolniony przeniósł się do Wilna, gdzie wykonywał swój zawód. Tam też zmarł w 1928 roku⁵¹. O Władysławie-Zygmuncie źródła milczą, natomiast o Witoldzie wiadomo jedynie, że dobrze orientował się w zasobach muzealnych ojca i podczas pierwszej wojny światowej zginął, walcząc w szeregach Legionów Piłsudskiego⁵². Pierworodna córka Fedorowicza, Zofia, zmarła w wieku lat pięciu na szkarlatynę⁵³, natomiast Maria pomagała w 1919 r. w akcji przerzucania żołnierzy polskich z Rosji do kraju⁵⁴. Uwięziona w marcu 1920 r. przez bolszewików na początku czerwca została rozstrzelana⁵⁵. O Wandzie wiadomo tyle, że w 1920 r. mieszkała przy ul. Rzeźniczej nr 10 i że za zgodą władz radzieckich przez krótki czas pełniła pieczę nad zbiorami ojca⁵⁶.

Po śmierci kolekcjonera pisano, że posiadał on *jeden z najcenniejszych zbiorów polskich* na Kresach, przy czym wyrażano obawy, że choć otoczone są one troskliwą opieką wdowy i synów [...] *jednakże warunki muszają obecnych właścicieli do sprzedaży tych pamiątek, co w razie dostania się do rąk niepowołanych, byłoby niepowetowaną stratą dla naszego społeczeństwa*. Zastanawiano się zatem, czy nie zorganizować wśród Polaków zbiórki pieniędzy, aby nabyć te zbiory *w celu ocalenia publicznego muzeum imienia Wacława Fedorowicza*⁵⁷. Tak było do 1917 roku. W czasie rewolucji październikowej warszawskie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości zbierało i rozpowszechniało informacje o wyprzedazach ewakuowanych w tym okresie kolekcji. Odwoływano się przez swoje wydziały do bogatych Polaków, aby zorganizowali zbiórkę funduszy na ich wykup. Tak miało być także w wypadku zbioru Fedorowicza, jednak ostatecznie nie doszło do realizacji tego zamierzenia⁵⁸.

Prywatne, dziś utracone, muzeum Wacława Fedorowicza znajdowało się w dużym mieszkaniu w nieistniejącym już dziś domu własnym kolekcjonera przy ul. Zamkowej, przy moście dźwińskim⁵⁹. Stanisław Korwin-Pawłowski zapamiętał, że *Fedorowicz miał bogate zbiory dokumentów histo-*

5. „Pokój do rozmów z klientami” w domu W. Fedorowicza, Fototeka Instytutu Historii Sztuki UJ sygn. OTPK41 Witebsk 004

5. “A room for meetings with clients” in Fedorowicz’s house, Photo Library of the Art History Institute of the Jagiellonian University, ref. OTPK41 Witebsk 004

rycznych, dotyczących Białorusi z czasów Rzeczypospolitej Królewskiej i pierwszych dziesiętków lat rządów rosyjskich. Były tam ciekawe materiały o działaniach polskich oddziałów powstańczych, o masonerii [...]. Obszerne mieszkanie Fedorowiczów, [...] pełne było szaf i gablotek ze starodrukami, medalami, zbroją [...]. Wszędzie na ścianach wisały portrety i mapy; w rogach pokoiów stały chorągwie, lance, oszczepy. Fedorowicz nie żałował ani pieniędzy, ani trudu, by wydobyć, skąd tylko się dało, choćby najskromniejszy szpargał świadczący o polskiej pracy kulturalnej na Białorusi [...] mecenas, jeżdżąc do swych klientów-ziemian, genialnie wyludzał od nich cokolwiek mieli dawnego. Można było być pewnym, że np. za ratę przysięgi masońskiej czy za list wojewody Chrapowickiego będzie w sądzie bronił zawzięcie powierzonej mu sprawy⁶⁰.

Nastrojowi panującemu w domu-muzeum kolekcjonera poddał się Marian Szadurski, kiedy pisał: w jego domu nad Dźwinią, istnym Tuskulum, człowiek przenosił się w jakiś inny, lepszy świat, w przeszłość górną a chmurną, o której lubił opowiadać Gospodarz w nielicznych wolnych chwilach. A znał tę przeszłość, jak nikt, i jak nikt, zda się, miłował ją, a jej zabytki zbierał i przechowywał z rzadkim już dzisiaj pietyzmem, zamieniając mieszkanie swoje w cenne muzeum historyczne⁶¹. Podobnie Jan Obst stwierdził, że dom ten zatracił charakter mieszkania prywatnego, była to jak gdyby świątynia przeszłości. Gdy się przekroczyło próg tego domu, terazniejszość ginęła, z jej powszednimi, drobnymi troskami, z jej brudem i zgiełkiem ulicznym [...] Gdy potem, pod przewodnictwem gospodarza, zwiedzałeś jeden pokój po drugim, stawając przed każdym przedmiotem, słuchając objaśnień – w oczach twych z martwych powstawała ta przeszłość, tak bolesna, a tak promienna, tak pełna chwały⁶². Nastrój zatem zapełniony przedmiotami z różnych czasów, o różnej proveniencji i wielorakim charakterze mieszkania-muzeum Fedorowicza przywodził na myśl jakąś

późną realizację dawnych „kunstammer” czy „gabinetów osobliwości”, a jego twórca jawił się jako oddany, zdawałoby się zapomnianej przeszłości, mecenas i strażnik.

Przed śmiercią Fedorowicza muzeum zajmowało cztery pokoje, z których część miała górne oświetlenie dzienne. Muzealia były poklasyfikowane, opisane i umieszczone w specjalnych gablotach i szafach za szkłem⁶³. Za zawiązek kolekcji uważa się obiekty nabyte przez zbieracza od witebskiego rejenta, archeologa amatora Karola Bergnera oraz przedmioty pozyskane od innych kolekcjonerów, takich jak hrabia Adam Alfred Plater z Krasławia⁶⁴, archeolog Michał Kuściński z Lepła⁶⁵, radca stanu i sędzieja honorowy Wincenty Wołodkowicz z Iwańska w ziemi witebskiej i inni⁶⁶. Pochodziły one z terenów guberni witebskiej i guberni sąsiednich.

Nie zachowały się sporządzone za życia Fedorowicza opisy zbiorów. Jak pisał Bolesław Breżgo, śmierć kolekcjonera przyniosła istotny uszczerbek jego zbiorom, ponieważ o wielu zabytkach, które na pamięć znał zmarły, nie pozostało wcale notatek. Nie udało się również ich odtworzyć⁶⁷. W chwili śmierci Fedorowicza jego muzeum, według różnych szacunków, liczyło od 4 500 do 7 000 eksponatów⁶⁸.

O zasobności kolekcji najwięcej wiemy z opisu muzeum Fedorowicza sporządzonego w latach 1921–1923 przez Vladimira Gawriłowicza Krasnianskiego (1863–1930). Jemu to, zasłużonemu historykowi i krajoznawcy, powierzono opiekę i zinventaryzowanie tych zbiorów. Znał on dobrze i doceniał ich wartość historyczną i naukową⁶⁹. W jego notatkach znajdujemy wiele ciekawych informacji na temat kolekcji, m.in. czytamy, że Fedorowicz tworzył swoje muzeum według ustalonego planu, jego celem było nie tylko zebranie znalezisk z czasów prehistorycznych, ale również stworzenie muzeum krajoznawczego, które dawało by pełny obraz miejscowego życia, tak w epoce prehistorycznej jak i historycznej, a zwłaszcza z czasów polskiego władania tymi ziemiami w XVII i XVIII w. Trzeba oddać mu

6. „Pokój bawialny” w domu Fedorowicza, Fototeka Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. OTPK41 Witebsk 005

6. „Living room” in Fedorowicz’s house, Photo Library of the Art History Institute of the Jagiellonian University, ref. OTPK41 Witebsk 005

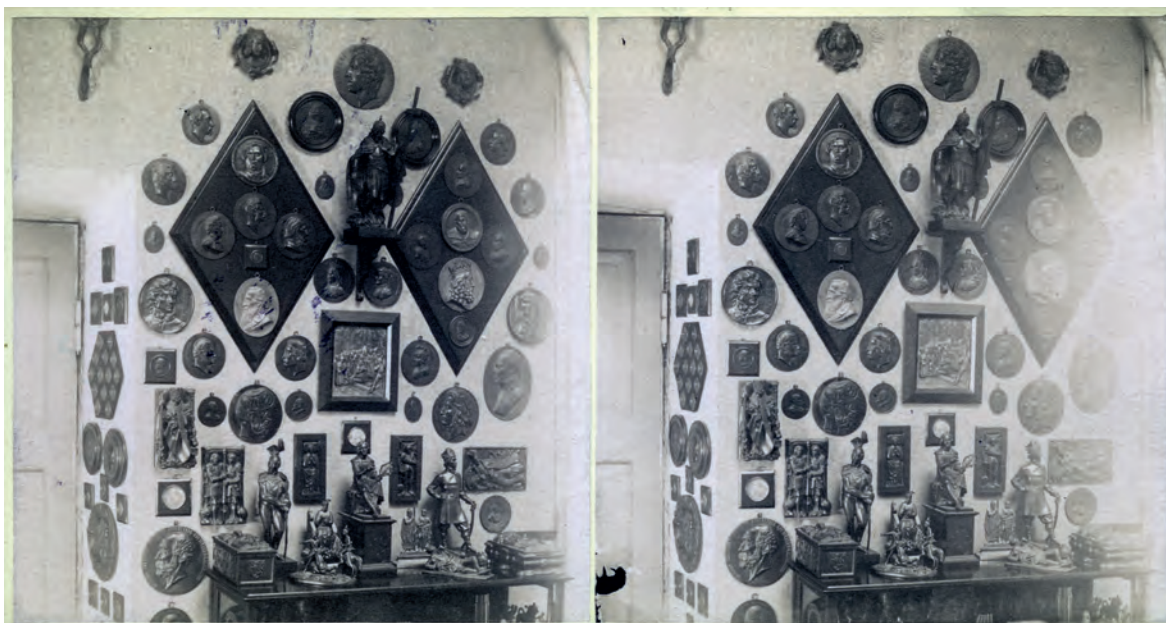

7. „Gabinet” w domu Fedorowicza, Fototeka Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. OTPK41 Witebsk 006

7. „Office” in Fedorowicz’s house, Photo Library of the Art History Institute of the Jagiellonian University, ref. OTPK41 Witebsk 006

nałężne uznanie, gdyż jego muzeum rzeczywiście nosiło charakter systematycznego zbioru, odzwierciedlającego życie mieszkańców tych ziem w przeszłości⁷⁰. Notatki te, wsparte pracami Bolesława Breźgo i Edwarda Chwalewika, pozwalają na rekonstrukcję zasobów muzeum Fedorowicza. Krasnianski odnotował, że na pocz. XX w. w Witebsku funkcjonowały trzy muzea starożytności: muzeum cerkiewno-archeologiczne, muzeum komisji Archiwum Naukowego i właśnie muzeum Fedorowicza. Dodawał też,

że po wielokrotnych przewozach podczas I wojny światowej a potem rewolucji muzea te, z mocno już uszczuplonymi zbiorami, pozbawione opisów inwentaryzacyjnych, oddano w zarząd witebskiej filii Moskiewskiego Instytutu Archeologicznego⁷¹. Breźgo zauważył, że wypadki r. 1918 zmusiły do przeniesienia muzeum z lokalu, specjalnie dla niego urządzonego. Późniejsze częste przeprowadzki zbiorów z jednego lokalu, do drugiego nie mogły nie odbić się na ich stanie. W r. 1920, w czasie przeprowadzonej inwen-

8. „Gabinet” w domu Fedorowicza, Fototeka Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. OTPK41 Witebsk 007

8. „Office” in Fedorowicz’s house, Photo Library of the Art History Institute of the Jagiellonian University, ref. OTPK41 Witebsk 007

taryzacji przedmiotów z rozporządzenia petersburskiego oddziału okręgowego Ochrony Zabytków Starożytności i Sztuki, muzeum Fedorowicza było już jedynie składem skrzyń i koszów ze złożonymi w nich eksponatami bez jakiegokolwiek klasyfikacji⁷².

Jeszcze jednak w 1919 r. muzeum Fedorowicza znajdowało się w rękach jego spadkobierców. Wtedy też zbiory zostały rozdzielone. Część obiektów przechowywano w mieszkaniu wdowy po kolekcjonerze, część u jego syna. Pewna liczba eksponatów znajdowała się także w pomieszczeniu kościoła św. Antoniego.

W tym czasie zbiorem zainteresował się przebywający wówczas w Witebsku kulturoznawca, przewodniczący Witebskiej Gubernialnej Komisji Ochrony Zabytków i Sztuki przy Gubernialnym Oddziale Edukacji Narodowej (Gubono) [Губернский Отдел Народного Образования – Губоно], Aleksander Romm. Dnia 31 grudnia 1919 r. otrzymał on mandat, zgodnie z którym, wraz ze specjalnie stworzoną dla tego celu komisją, miał przeprowadzić spis i przyjąć pod ochronę Gubono kolekcję Fedorowicza. Na początku stycznia 1920 r. Romm przystąpił do pracy, zaznajomił się z sytuacją i próbował zabezpieczyć rozproszone zbiory. Przez kolejne dwa lata zbiory muzeum Fedorowicza znalazły się pod jego opieką. W kwietniu 1920 r. zostały oddane pod ochronę Piotrogrodzkiego Obwodowego Oddziału Ochrony Zabytków i Sztuki. Tymczasem władze witebskie zamierzały włączyć muzeum Fedorowicza w skład lokalnego muzeum gubernialnego. Na początku sierpnia „muzealne mienie Fedorowicza” zostało przewiezione do pomieszczenia zapewnionego przez witebski oddział Moskiewskiego Instytutu Archeologicznego. W ciągu lata, przy udziale członków Komisji Ochrony Zabytków, muzeum zostało w całości opisane. Postanowiono też, że w najbliższym czasie zostanie otwarte bądź jako samodzielna jednostka, bądź jako oddział muzeum gubernialnego. W kwietniu 1921 r. witebska Kom-

sja Ochrony Zabytków wystąpiła z propozycją jak najszybszego udostępnienia muzeum publiczności, a realizacją tego zamierzenia miał się zająć Krasnianski. Po krótkim sporze z Piotrogrodzkim Obwodowym Oddziałem Ochrony Zabytków na początku czerwca 1921 r. muzeum Fedorowicza w całości oddano w zarząd Gubnarobraza (lokalny oddział edukacji publicznej)⁷³.

Na siedzibę muzeum wyznaczono trzy pokoje w byłym domu archireja, do którego przeniesiono odnalezione szafy i witryny z byłego muzeum Fedorowicza. Odtąd Krasnianski mógł spokojnie zająć się pracą nad systematyzacją i naukowym opisem kolekcji⁷⁴. Jak pisał Breżgo, w *ciągu lat 1921–1923, dzięki żmudnej pracy jego kustosa* [Krasnianskiego], *jednego ze starych działaczy kulturalnych, udało się rozpakować, poklasyfikować i ułożyć muzeum, dokonać nowej inwentaryzacji i spisu posiadanych zbiorów*⁷⁵. Ostatecznie na początku maja 1923 r. muzeum zostało otwarte dla publiczności⁷⁶. Działo ono wtedy jako samodzielna jednostka muzealna pod nazwą Muzeum Białorusko-Polskich Starożytności, która wkrótce została przemianowana na Muzeum Miejscowych Starożytności⁷⁷. Instytucja ta miała krótki żywot, bowiem w latach 1924–1925 z połączenia czterech dużych zbiorów witebskich powstało Państwowe Muzeum Białoruskie (Witebski Oddział Białoruskiego Muzeum Państwowego, zwane też Witebskim Państwowym Kulturalno-Historycznym Muzeum). W jego skład weszły zbiory Cerkiewno-Archeologicznego Muzeum Starożytności, Muzeum Gubernialnego, Muzeum Naukowej Komisji Archiwalnej oraz upaństwowione zbiory prywatne po Fedorowiczu⁷⁸. Podczas II wojny światowej zbiory muzeum zostały ewakuowane do Saratowa. Po jej zakończeniu do Witebska powróciła już tylko znikoma ich część. Wydaje się, że właśnie wtedy większość obiektów zaginęła, uległa zniszczeniu lub wcieleniu do innych kolekcji, bez zaznaczenia ich proveniencji. Genadij A. Kachanouski wyraził przypuszcze-

tetu, w tej liczbie Siemietowskiemu, który posiadał w swoim majątku Rożanszczyne (w powiecie połockim) niewielkie zbiory oraz dzie-

JEDNA Z GABLOT W MUZEUM WACŁAWA FEDOROWICZA W WITEBSKU.

ki prywatnym ofiarom, muzeum zaczęło spełniać swoją rolę.

Dopiero rok 1890 należy uważać za właściwy początek istnienia i rozwoju muzeum. W r. 1893 zaś muzeum posiadało 3773 eks-

11

9. Gablota z Muzeum Wacława Fedorowicza, wg. B. Breżgo, *Muzea Witebskie*, „Ziemia”, r. XI, 1926, nr 15-16, s. 234, il. 147

9. Showcase in Fedorowicz's Museum, acc. B. Breżgo, *Vitebsk Museums*, „Earth”, Vol. XI, 1926, No. 15-16, p. 234, Fig. 147

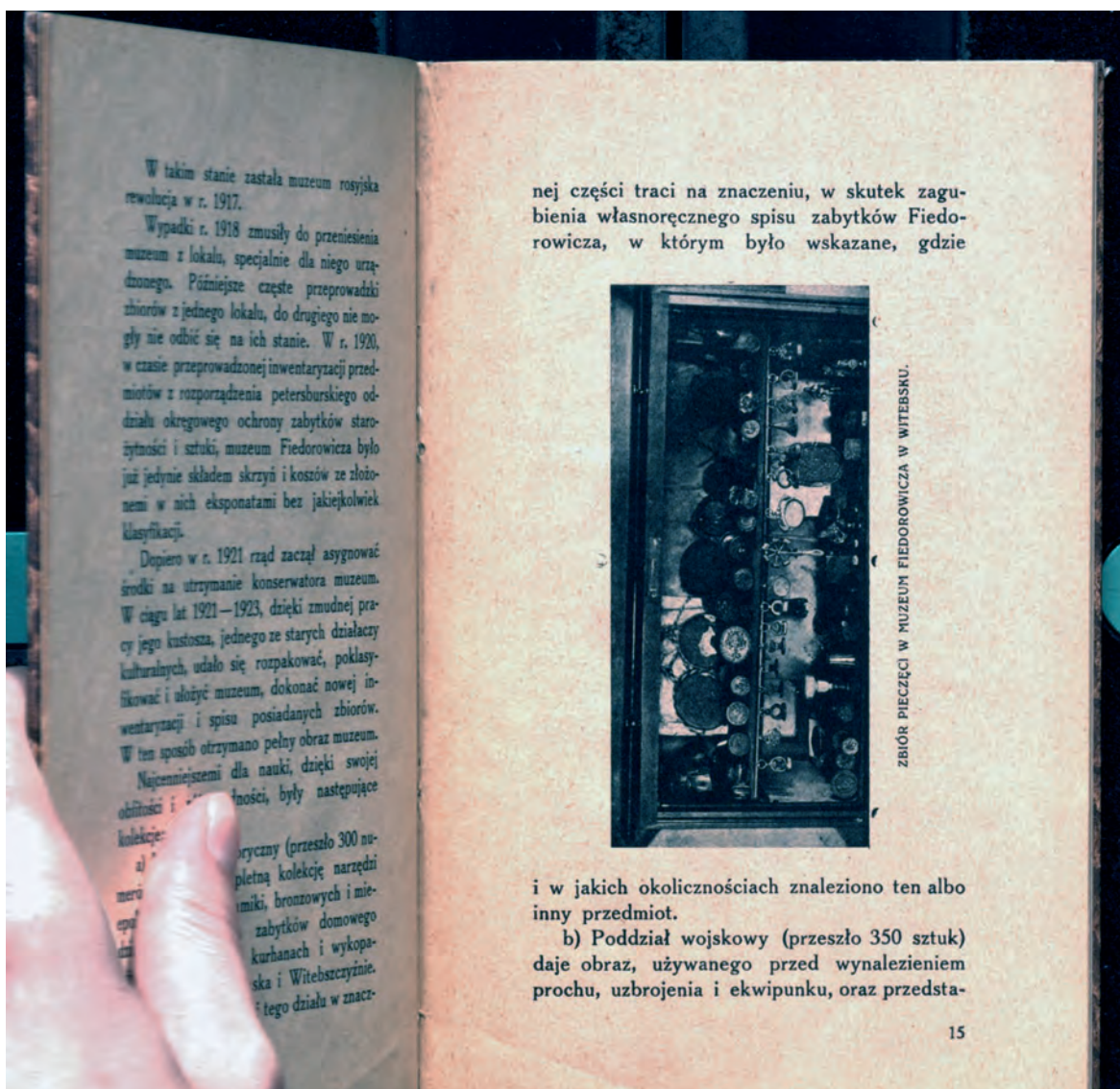
nie, że z kolekcją pozostała po Wacławie Fedorowiczu *miał do czynienia jego syn* [Wacław jun.], *który przez czas jakiś przebywał w Moskwie i być może młodszy brat* [kolekcjonera] *Jan Pietrowicz Fedorowicz komisarz do spraw przemysłu żywnościowego*⁷⁹. Obecnie w zbiorach Witebskiego Okręgowego Muzeum Krajoznawczego przechowywanych jest około dwustu przedmiotów z dawnej kolekcji Fedorowicza⁸⁰. Stanowią je głównie obiekty pochodzące ze znalezisk archeologicznych. Ponadto w muzeum tym znajdują się osobiste zapiski Fedorowicza, dzienniki i notatki dotyczące poszukiwań archeologicznych oraz listy polsko-białoruskiego pisarza Jana Barszczewskiego (1794–1851) do poetki Julii Korsak (1806–1885)⁸¹.

Sporządzony przez Krasnianskiego opis obejmował 1972 pozycje inwentarzowe dawnego zbioru Fedorowicza i sklasyfikowany został w siedem działów. Był dział przedmiotów

prehistorycznych tzw. starożytności, dział zbrojowni, dział pamiątek życia społecznego, dział przedmiotów gospodarstwa domowego, dział pamiątek związanych z nauką i sztuką, dział zbiorów masońskich; ostatni dział stanowiły teczki z notatkami kolekcjonera.

Liczący ok. 300 przedmiotów dział pierwszy, jak odnotował Breżgo, zawierał *kompletną kolekcję narzędzi epoki kamiennej, ceramiki, brązowych i miedzianych ozdób, oraz zabytków domowego użytku, znalezionych w kurhanach i wykopaliskach w okolicy Witebska i Witebszczyźnie*⁸².

Dział zbrojowni (ok. 600 przedmiotów), zdaniem Krasnianskiego, przedstawiał pełen obraz rozwoju uzbrojenia i oporządzenia wojennego⁸³. Breżgo przyznawał, że dawał on *obraz, używanego przed wynalezieniem prochu, uzbrojenia i ekwipunku, oraz przedstawia bogatą kolekcję późniejszego uzbrojenia*⁸⁴. Znajdowały się w nim egzemplarze

10. Gablota ze zbiorem pieczęci w Muzeum W. Fedorowicza, wg. B. Breżgo, *Muzea Witebskie*, „Ziemia”, r. XI, 1926, nr 15-16, s. 245, il. 148

10. Showcase with the collection of sigils in Fedorowicz's Museum, acc. B. Breżgo, *Vitebsk Museums*, „Earth”, Vol. XI, 1926, No. 15-16, p. 245, Fig. 148

broni miotającej, drzewcowej, obuchowej i palnej. Ponadto zawierał liczne przedmioty rynsztunku wojskowego.

W dziale zabytków życia społecznego najcenniejszy był zbiór pieczęci, medali, medalionów oraz monet, krzyżyków, kafli piecowych, odnalezionych przez Fedorowicza podczas wykopów archeologicznych. Breżgo uznał, że liczący ok. 500 sztuk zbiór medali polskich był *szczególnie obfity: razem z pieczęciami i medalionami polskich działaczy społecznych, naukowych i politycznych* [zawierał on] *bogaty materiał do dziejów Polski i Litwy*⁸⁵. Interesująca była kolekcja glazurowanych kafli piecowych i terakotowych ozdób nad okna lub drzwi, pochodzących z XVI i XVII wieku⁸⁶. Znajdował się w nim także *zbiór tłoków z postaciami królów i magnatów polskich. Zbiór pieczęci magistrackich różnych miast na Litwie oraz zbiór zamków gdańskich, starych klamek itd.*, [były tam] *ordery i odznaczenia honorowe. Puchary i szkło*⁸⁷. Fedorowicz

nej części traci na znaczeniu, w skutek zagubienia własnoręcznego spisu zabytków Fedorowicza, w którym było wskazane, gdzie

ZBIÓR PIECZĘCI W MUZEUM FIEDOROWICZA W WITEBSKU.

i w jakich okolicznościach znaleziono ten albo inny przedmiot.

b) Poddział wojskowy (przeszło 350 sztuk) daje obraz, używanego przed wynalezieniem prochu, uzbrojenia i ekwipunku, oraz przedsta-

15

zgrupował też do 2000 miedzianych i srebrnych numizmatów o różnej wartości, głównie polskich z XVIII i XIX wieku⁸⁸.

Kolejny dział liczył ok. 500 eksponatów i zawierał przedmioty gospodarstwa domowego, głównie z XVIII–XIX wieku. Znalazły się w nim naczynia gliniane, fajansowe, porcelanowe, metalowe i szklane (m.in. puchary), świeczniki i kandelabry, figury z brązu, przybory piśmienne, toaletowe i stołowe bibeloty, ozdoby na ściany, odzież, obuwie, damskie ozdoby głowy, szyi, piersi, kolczyki, pierścienie, klamerki, szpile, guziki⁸⁹. Interesujący był zbiór fajek o różnych formach, rozmiarach i z różnorodnymi ustnikami⁹⁰. Informacje o tym dziale uzupełnia Chwalewik, pisząc, że adwokat posiadał *zbiór makat, ubiorów, kontuszów i żupanów między innymi biały żupan wojewody Jana Antoniego Chrapowickiego [oraz] pasy słuckie*⁹¹.

Dział zawierający obiekty związane z nauką i sztuką nie był obfity. Składały się nań: zbiór dawnych rękopisów, biblioteka,

11. Vladimir Gawriłowicz Krasnianski [Владимир Гаврилович Краснянский] (1863–1930) – zasłużony historyk i krajoznawca, opiekun i inwentaryzator zbiorów Wacława Fedorowicza, wg. Л. Баханова, Витебская коллекция, „Банкаўскі веснік” 2010, nr 7 (480), s. 17

11. Vladimir Gawriłowicz Krasnianski [Владимир Гаврилович Краснянский] (1863–1930) – a prominent historian and culture expert, keeper and cataloguer of the collections of Wacław Fedorowicz, as. Л. Баханова, Витебская коллекция, „Банкаўскі веснік” 2010, No. 7 (480), p. 17

zbiór graficzny, kartograficzny, fotografie i obrazy. Tworząc muzeum, Fedorowicz nie zaniedbał skompletowania własnej biblioteki specjalistycznej. Książki kupował podczas swoich podróży, bowiem w Witebsku niełatwo było znaleźć interesujące go wydawnictwa⁹². Z czasem księgozbiór Fedorowicza stał się jednym z najbardziej znaczących w Witebsku. Bardzo cenne w jego bibliotece były wydawnictwa białoruskie, li-

tewskie i polskie z XVIII–XIX w., starodruki w języku rosyjskim i w innych językach oraz dokumenty i rękopisy z XVI–XIX wieku⁹³. W 1904 r. znajdowało się w niej ok. 1000 książek⁹⁴. Wart uwagi był zbiór graficzny i kartograficzny kolekcjonera, szacowany na 400 egzemplarzy⁹⁵. Zasobny dział fotograficzny zawierał fotografie zabytków Witebska i okolic, obiektów z wykopalisk, widoków, świątyń, kościołów, kaplic znajdujących się na terenie guberni witebskiej, jak też fotografie witryn jego muzeum i poszczególnych eksponatów⁹⁶. Po śmierci Fedorowicza księgozbiór został rozbity między różne biblioteki lub rozprzedany⁹⁷. Na zbiór obrazów, jak pisał Chwalewik, składały się stare portrety osobistości polskich, takich jak wojewoda czernihowski Fryderyk Falkerzamb, starosta braclawski Idzi Józef Hylzen, wojewoda trocki Aleksander Chodkiewicz i jego brat hetman Jan Karol Chodkiewicz. Ponadto był tam portret na miedzi króla Augusta III oraz obraz przedstawiający św. Jozafata Kuncewicza, wiązany z warsztatem malarskim Franciszka Smuglewicza, i dwie blachy miedziorytnicze Hirsza Leybowicza, wykonane w Nieświeżu w 1758 roku⁹⁸. Własnością Fedorowicza były też portrety wojewody witebskiego Jana Antoniego Chrapowickiego⁹⁹ i Władysława IV z Zygmuntem Kazimierzem¹⁰⁰ oraz Rosjan: kniazia Wasylija Golicyna, carycy Katarzyny II, cara Aleksandra I¹⁰¹.

Liczący 164 eksponaty dział pamiątek wolnomularskich jawił się szczególnie interesująco zarówno pod względem rzadkości eksponatów, jak ich różnorodności i kompletności¹⁰². Był to jeden z najbogatszych na ziemiach rosyjskich i polskich zbiór tego typu, zawierał eksponaty z XVIII i XIX wieku. Rękopiśmienne i drukowane materiały zaznajały z historią wolnomularstwa w Polsce, Rosji, na Białorusi i na Litwie, a materialne pamiątki z obrzędami masonskimi. Zgromadzono tam oznaki łóż masonskich polskich i rosyjskich, ogólnomasonskie oznaki honorowe oraz oznaki różnych stopni i stanowisk, wstęgi, narekawkę, sakiewkę, hafty, rękawiczki, pieczęcie, spinki¹⁰³. Obecnie zbiory witebskie zawierają 106 przedmiotów z masonskiej kolekcji Fedorowicza¹⁰⁴. Reszta przepadła w czasie rewolucji 1917 r. i II wojny światowej¹⁰⁵. W dziale ostatnim znalazły się bruliony Fedorowicza, opisujące historię powstania jego muzeum.

Ostatnio na Białorusi zorganizowano wiele wystaw przypominających szerszej publiczności o zbiorach Fedorowicza – w 2008, 2011, 2012 i 2013 r. kolejno w Witebsku, Homlu, Nieświeżu i Leplu¹⁰⁶. Może w ramach wymiany muzealnej warto by się pokusić na zorganizowanie podobnej ekspozycji i u nas.

Streszczenie: Wacław Fedorowicz (1848–1911), adwokat przysięgły, był jednym z najwybitniejszych kolekcjonerów zabytków polskich i kresowych. W swoim domu w Witebsku stworzył wyjątkowe prywatne muzeum, w którym gromadził pamiątki przeszłości dawnych kresów Rzeczypospolitej (tzw. starożytności). Zbiory były sklasyfikowane, opisane i prezentowane w specjalnych gablotach. W ich skład wchodziły: biblioteka specjalistyczna (ok. 1000 tomów), oraz zbiory muzealne (wg różnych wycień, od 4500 do 7000 muzealiów), w tym: archeologiczne, historyczne XIII–XIX w., zbrojownia (ok. 300 militariów), numizmaty (ok. 2000 sztuk), kolekcje: sfragistyczna, etnograficzna oraz ordercy cywilne, przybory myśliwskie, kafle piecowe, stare klamki i zamki gdańskie, plakiety i figurki postaci historycznych, dawna odzież męska

i damska, naczynia, przyrządy oświeceniowe, biżuteria, zbiór fajek i tabakerek z XVII–XVIII w., a także zabytki z dziedziny nauki i sztuki: rękopisy, ryciny, dokumentacja fotograficzna świątyń, kościołów, kaplic kresowych itd., oraz kilka olejnych portretów staropolskich. Wyjątkowym był zbiór massoników – jeden z największych na terenie Rosji (157 eksponatów) z XVIII i XIX wieku. Fedorowicz działał też na niwie naukowej – wydał m.in. *Herbarz Orszański*, pomagał w wydaniu *Herbarza szlachty witebskiej*, a w 1909 r. zainicjował wydanie księgi zbiorowej *Z okolic Dźwiny*, przedstawiającej dorobek narodowy na tzw. kresach. Był jednym z założycieli, a następnie członkiem i wiceprezesem witebskiej Komisji Archeologicznej, członkiem korespondentem Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie, a także od 1885 r.

członkiem korespondentem Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim.

Po śmierci kolekcjonera jego zbiory zostały w 1917 r. znacjonalizowane i w 1918 r. przeniesione w inne miejsca. W latach 1921–1923 dokonano ich nowej inwentaryzacji

i udostępnienia muzeum. Obecnie to, co pozostało z kolekcji Fedorowicza znajduje się w kilku instytucjach Białorusi, głównie w witebskim Okręgowym Muzeum Krajoznawczym, a niektóre przedmioty (massonika) były ostatnio pokazywane na okolicznościowych i tematycznych wystawach.

Słowa kluczowe: Wacław Fedorowicz (1848–1911), Witebsk, Kresy, muzeum, kolekcjonerstwo, XIX-pocz. XX w.

Przypisy

¹ Wacław Fedorowicz vel Wacław Fiedorowicz, gdyż i takiej formy nazwiska używał.

¹ J. Kowalczyk, *Starożytnicy warszawscy połowy XIX w. i ich rola w popularyzacji zabytków ojczystych*, w: *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w.* Zbiór studiów J. Maternicki (red.), Warszawa 1981, s. 160 i n.

² K. C., *Polacy w Witebsku*, „Tygodnik Ilustrowany” 1900, nr 7, s. 137.

³ E. Gulczyński, *Fragmety witebskie*, w: P. O. W. *na ziemiach W. Ks. Litewskiego 1919-1934, szkice i wspomnienia* (red. S. Burhard), Wilno 1934, s. 63-64; S. A. Korwin-Pawłowski, *Wspomnienia*, t. 1, *Na przełomie dwóch epok*, Warszawa, 1966, s. 24.

⁴ S. A. Korwin-Pawłowski, *Wspomnienia...*, s. 23.

⁵ A. Romanowski, *Prawdziwy koniec Rzeczy Pospolitej*, Kraków 2007, s. 78; tenże, *Młoda Polska wileńska*, Kraków 1999, s. 404.

⁶ M. F. [Michał Fedorowski], *Witebsk i witebszczyzna*, „Ziemia” 1912, R. 3, s. 492.

⁷ Z pomocą piszącemu przyszli pracownicy witebskich instytucji kulturalnych Pani Ludmiła Chmielnicka z Muzeum Marka Chagalla w Witebsku i Pan Valery Shishanov z Witebskiego Okręgowego Muzeum Krajoznawczego [dalej: WOMK]. W tym miejscu składam obojgu serdeczne podziękowania za pomoc.

⁸ Национальный исторический архив Беларуси [dalej: НИАБ], ф. 1781, оп. 26, д.1257, *Метрическая книга Витебского костела св. Антония о вступивших в брак. 1864-1880 гг., л. 105 об* (Akt ślubu Wacława Fedorowicza z Emilią Radziwiłłowicz-Szostak). Datę dzienną urodzin Fedorowicza podają za www.evitebsk.com/.../Федорович,_Вацлав_Петрович [dostęp: 04.02.2014].

⁹ A. Śnieżko, *Fedorowicz Wacław*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 6, Kraków 1948, s. 389-390. Na podstawie tegoż biogramu także B. Kuźmicz, *Słownik biograficzny adwokatów polskich*, Warszawa 1980, s. 87-88.

¹⁰ *Wacław Fedorowicz 1849 (sic!)–1911*, „Tygodnik Wileński” 1911, nr 4, s. 15.

¹¹ M. Szadurski, *Wacław Fedorowicz 1848-1911*, w: *Z okolic Dźwiny*, Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku, Witebsk 1912, s. XI.

¹² S. Łopaciński, [Wspomnienie], w: *Z okolic Dźwiny*, s. XIV; *Śp. Wacław Fedorowicz*, „Świat” 1911, nr 11, s. 21.

¹³ „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” [dalej: WNA] 1892, R. IV, nr 4, s. 2-3; WNA 1890, R. II, nr 4, s. 136; WNA 1891, R. III, nr 2, s. 212; WNA 1891, R. III, nr 4, s. 268.

¹⁴ O M. Kuścińskim (1828-1905) zob. B. Breżo, *Ochrona zabytków przedhistorycznych w Witebszczyźnie i w Inflantach Polskich*, Warszawa 1928, s. 7, 10; M. Blomberg, *Michał Kuściński – pierwszy badacz Gniezdowa*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, [2005], t. 13/14, s. 29-37; taż sama, *Zbiory, kolekcje, muzea tworzone przez Polaków w imperium rosyjskim (poza Królestwem) w XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 42: 1997, nr 2, s. 95; taż sama, *Badania archeologiczne Polaków na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Regiony, Rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju*, „Archeologia Historica Polona” 2012, t. 20, s. 19-20.

¹⁵ M. Kuściński, *Numizmaty wynajdowane w rzece*, WNA 1895, R. 7, t. 2, nr 1, s. 287-288.

¹⁶ „Gazeta Lwowska” 1897, nr 128 (6 VI), s. 4.

¹⁷ M. M. Blombergowa, *Badania archeologiczne Polaków na terytorium Imperium Rosyjskiego w XIX i początku XX wieku*, Łódź 1993, s. 61.

¹⁸ Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie [dalej: PMAW], Listy Erazma Majewskiego, list nr 576, W. Fedorowicz, Witebsk 20 maja / 1 czerwca 1899 r.

¹⁹ Л. Хмельницкая, *Витебские годы Александра Ромма: председатель Комиссии по охране памятников*, „Бюллетень Музея Марка Шагала. Выпуск 18” 2010, wydanie internetowe chagal-vitebsk.com/node/257 [dostęp: 01.01.2014]; W. Szukiewicz, *Muzeum W. Fedorowicza*, „Lud. Organ Towarzystwa we Lwowie” 1900, t. VI, z. 3, s. 306. Niektóre ze znalezisk podczas wykopalisk przy Zamkowej Górze znajdują się dziś w WOMK; zob. Н.Ю. Шарковская, *Артефакты с Замковой Горы из собраний витебских музеев*, w: *Віцебскія Старажытнасці*, матеріялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння Л. В. Аляксеева, Віцебск, 28-29 кастрычніка 2010 г., Мінск 2011, s. 155-195; taż sama, *Коллекция „Кафлу”*, w: *Віцебскія Старажытнасці*, матеріялы навуковай канферэнцыі, Мінск 2013, s. 263-276.

²⁰ Н.П. Варламова, В.А. Шишанов, *Масонская коллекция В.П. Федоровича*, w: *Віцебскія Старажытнасці*, матеріялы навуковых канферэнцый, Мінск 2013, s. 239-241; А.А. Богданов, *Письма В.П. Федоровича к А.Н. Пыпину*, *ibidem*, s. 247-249.

²¹ *Herbarz szlachty prowincji witebskiej*, Kraków 1899, s. 2.

²² W zbiorach Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego zachowały się dwa listy Fedorowicza do Sokolowskiego z 1898 r. Ostatnio opublikowane w przekładzie na język rosyjski, zob. В.П. Мякишев, *Краковские свидетельства коллекционерско-исследовательской деятельности Вацлава Федоровича*, w: *Віцебскія Старажытнасці*, матеріялы навуковых канферэнцый, Мінск 2013, s. 253 i 254-255.

²³ „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie” 1898, R. 9, s. 33; zob. także *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*, t. VII, z. II, Kraków 1903, s. CI, [Skład Komisji w dniu 31 grudnia 1900 r., gdzie wymieniono *Wacław Fiedorowicz w Witebsku*].

²⁴ *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie*, t. IV, nr 5, Kraków 1899, s. 5-6. Ta sama informacja zob. *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*, t. VII, z. I-II, Kraków 1907, s. LI-LII.

²⁵ *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*, t. VI, z. IV, Kraków 1899, s. CI-CII.

²⁶ Obecnie w zbiorach Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej: FIHSUJ], natomiast w zbiorach WOMK przechowywanych jest czternaście (w tym dwie zdublowane) fotografie ceramiki dawnej ze zbiorów Fedorowicza (dwie z nich znamy z kopii w zbiorach krakowskich). Fotografie te reprodukuje Н.Ю. Шарковская, *Коллекция...*, s. 263 i n.

- ²⁷ Państwowe Muzeum Archeologiczne Warszawa, Listy Erazma Majewskiego, list nr 576, W. Fedorowicz, Witebsk 20 maja / 1 czerwca 1899. Zapewne te same fotografie kafli, które znamy ze zbiorów witebskich i krakowskich.
- ²⁸ Tamże.
- ²⁹ Н.Ю. Шарковская, *Коллекция...*, s. 263.
- ³⁰ Fotografie w zbiorach FIHSUJ, sygn. 7593 i sygn. 7594, przedstawiają króla Zygmunta III Wazę oraz jego syna Władysława. Obrazy miały być malowane przez Tommaso Dolabelle; na odwrocie zapisano, że stanowiły one własność Adeli Karoliny Platerowej w Krasławiu, a pochodziły ze zbiorów Aleksandra Przeddzieckiego. Trzecia fotografia, sygn. 7641, przedstawia portret Władysława IV Wazy z królewiczem Zygmuntem Kazimierzem (1640-1647 synem zrodzonym z Cecylii Renaty Habsburżki); na jej odwrocie zapisano *własność Waclawa Fiedorowicza*.
- ³¹ A. Śnieżko, *Fedorowicz...*, s. 389.
- ³² Z. Gloger, *Encyklopedia Staropolska*, t. 4, Warszawa 1903, s. 302 i 320 (XVII-wieczny portret olejny wojewody witebskiego Jana Antoniego Chrapowickiego i klucz szambelański z czasów króla Stanisława Augusta).
- ³³ Np. wykład o historii Białoruskiego Towarzystwa Wolno-Ekonomicznego, zob. В.П. Федорович, *Белорусское вольно-экономическое общество*, Труды Первого областного съезда сельских хозяев в г.Двинске в 1903 г., Витебск, 1904, s. XVIII-XXIX.
- ³⁴ S. Łopaciński, [Wspomnienie], w: *Z okolic ...*, s. XIV; *Śp. Waclaw...*, s. 21. Np. odczyt w 1910 r. *O uwłaszczeniu włościan w powiecie dyneburskim*, potem *O Grunwaldzie* i wiele innych.
- ³⁵ S. Łopaciński, [Wspomnienie], s. XIV; *Śp. Waclaw...*, s. 21. Witebska Komisja Archeologiczna istniała od 1909 r.
- ³⁶ [Wykaz nowo przybyłych członków rzeczywistych], „Kurier Warszawski” 1885, nr 157 a (28 V/9 VI), s. 4 (wymieniony Waclaw Fiedorowicz).
- ³⁷ S. Łopaciński, [Wspomnienie], w: *Z okolic ...*, s. XIV; *Śp. Waclaw...*, s. 21.
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ S. Łopaciński, [bez tytułu], w: *Z okolic Dźwiny...*, s. 61-62. Towarzystwo Wzajemnego Kredytu Ziemian Witebskich powstało wraz z Towarzystwem Rolniczym Witebskim w 1881 r.
- ⁴⁰ „Kurier Litewski” 1905, nr 24, (29 września), s. 2. Witebskie Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Dobroczyńności zatwierdzone zostało 16 maja 1905 r., a 24 września na wiceprezesa powołano Fedorowicza, zaś jego żona Emilia została kandydatką na członka zarządu Towarzystwa.
- ⁴¹ Na zjeździe wygłoszono referaty o autonomii Królestwa Polskiego oraz o prawach narodowych ludności polskiej na całym obszarze państwa rosyjskiego. Zob. H. Kiepuska, *Rok 1964 (nr 2) Adwokaci warszawscy w okresie rewolucji 1905-1907*, www.palestra.pl/index.php?go=artykul&id=1746 [dostęp: 12.02.2014].
- ⁴² S. Łopaciński, [Wspomnienie], w: *Z okolic Dźwiny...*, s. XV; *Śp. Waclaw...*, s. 21.
- ⁴³ M. Szadurski, *Waclaw...*, s. XI.
- ⁴⁴ J. Obst, *Zamiast wstępu*, w: *Z okolic Dźwiny...*, s. IX.
- ⁴⁵ НИАБ, ф. 1781, оп. 26, д. 1263, *Метрическая книга Витебского костела [św. Barbary] о умерших. 1893-1912 гг.*, л. 185 об.
- ⁴⁶ НИАБ, ф. 1781, оп. 26, д.1257, *Метрическая книга Витебского костела (св. Антония) о вступивших в брак. 1864- 1880 гг.*, л. 105 об.
- ⁴⁷ НИАБ, ф. 1781, оп. 26, д. 1262, *Метрическая книга Витебского костела об умерших. 1874-1893 гг.*, л. 123 (akt zgonu córki Zofii); НИАБ, ф.1781, оп. 26, д. 1263, *Метрическая книга Витебского костела о умерших...* (akt zgonu W. Fedorowicza).
- ⁴⁸ K. Pol, *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000, s. 693. O działalności adwokackiej A. Lednickiego zob. W. Toporowicz, *Lednicki Aleksander*, PSB, t. XVI, Wrocław 1971, s. 610-613; W. Lednicki, *Pamiętniki*, t. 1, Londyn 1963, s. 83.
- ⁴⁹ L. Haas, *Łoża i polityka. Masoneria rosyjska 1822-1995*, t. 1, Warszawa 1988, s. 235; A. И Серков, *Русское масонство. 1731-2000. Энциклопедический словарь*, Москва 2001, s. 830; Л. Хмельницкая, Марк Шагал и витебская масонская ложа, „Бюллетень Музея Марка Шагала” 2008, Выпуск 15.
- ⁵⁰ L. Haas, *Łoża...*, s. 262.
- ⁵¹ E. Gulczyński, *Fragments...*, s. 66 – przypis*; *Wspomnienia pośmiertne*, w: *Sprawozdanie Rady Adwokackiej w Wilnie za rok 1928/29*, Wilno 1929, s. 11.
- ⁵² B. Breżgo, *Muzea Witebskie*, „Ziemia”, r. XI, 1926, nr 15-16, s. 235. (ta pozycja także w wyd. książkowym B. Breżgo, *Muzea witebskie*, Warszawa 1926, s. 12-16.
- ⁵³ НИАБ, ф. 1781, оп. 26, д. 1262. *Метрическая книга Витебского костела об умерших. 1874-1893 гг.* л. 123.
- ⁵⁴ E. Gulczyński, *Fragments...*, s. 66.
- ⁵⁵ *Ibidem*, s. 68.
- ⁵⁶ Л. Хмельницкая, *Витебские годы Александра Ромма: председатель Комиссии по охране памятников*, „Бюллетень Музея Марка Шагала”, Выпуск 18, s. XXX.
- ⁵⁷ W.Z., *Z Witebszczyzny*, „Wieś i Dwór” 1913, z. XVI, s. 11-12.
- ⁵⁸ E. Manikowska, *Wielka wojna i zabytki*, w: *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości, wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Warszawa 2010, s. 72.
- ⁵⁹ Informacja uzyskana od Pani Ludmiły Chmielnickiej z Witebska.
- ⁶⁰ S. A. Korwin-Pawłowski, *Wspomnienia...*, s. 23-24.
- ⁶¹ M. Szadurski, *Waclaw...*, s. XII.
- ⁶² J. Obst, *Zamiast wstępu...*, w: *Z okolic Dźwiny...*, s. VIII.
- ⁶³ B. Breżgo, *Muzea...*, s. 234-235.
- ⁶⁴ O A. Platerze zob. L. Hayto, *Plater (Broel-Plater) Adam Antoni*, PSB, t. XXVI, 1981, s. 644-646; M. M. Blomberg, *Badania archeologiczne...*, s. 11 i 18.
- ⁶⁵ O M. Kuścińskim por. przyp. 14.
- ⁶⁶ Szereg informacji o Wincentym Wołodkowiczu i Iwaniskach zob. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1, *Województwa mińskie, mściławskie, połockie, witebskie*, Wrocław 1991, s. 235-239; G. Chmielewska, *Wincenty Wołodkowicz, ostatni właściciel Iwańska*, www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20051222/.../51222002 [dostęp: 04.04.2014].
- ⁶⁷ B. Breżgo, *Muzea...*, s. 235.
- ⁶⁸ А. Падліпскі, *Віцебскія кнігалюбы мінулага. 3 гісторыі прыватных бібліятэк XIX - пачатку XX стагоддзя*, „Святязь: альманах библиофилов Белоруссии” 1989, s. 217.
- ⁶⁹ И. Абрамова, *Коллекционер*, „Витебский Курьер” 1998, 14 IV, s. 3.

- ⁷⁰ В. Краснянский, *Краткий очерк музейного строительства в Витебске* (1925), „Віцебскі сшытак” 2000, nr 4, s. 209, [rękopis opracowała] А. Букина, s. 207 [wszystkie tłum. z rosyjskiego autora].
- ⁷¹ *Ibidem*, s. 208.
- ⁷² В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235.
- ⁷³ Powyższe cytaty i informacje o losach zbiorów Fedorowicza w latach 20. XX w. za Л. Хмельницкая, *Витебские годы Александра Ромма: председатель Комиссии по охране памятников*, „Бюллетень Музея Марка Шагала”, Выпуск 18”, s. 36-57 [publikacja internetowa bez paginacji poszczególnych stron chagal-vitebsk.com/node/257 [dostęp: 01.04.2014]; oraz Л. Баханова, *Витебская коллекция*, „Банкаўскі веснік” 2010, nr 7 (480), s. 15-19.
- ⁷⁴ Л. Хмельницкая, *Витебские...*
- ⁷⁵ В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235.
- ⁷⁶ Л. Баханова, *Витебская...*, s. 17.
- ⁷⁷ www.evitebsk.com/.../Федорович,_Вацлав_Петрович.[dostęp: 05.03.2014]; Л. Баханова, *Витебская...*, s. 19.
- ⁷⁸ E. Chwalewik, *Fedorowicz Wacław* [w:] *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, Warszawa 1927, t. 2, s. 511; O muzeum tym zob. także Я. Василевіч, *Віцебскі Дзяржаўны Культурна-Гістарычны Музей*, w: *Віцебчына перапырдычы зборнік Віцебскага Акруговага Таварыства Краязнаўства*, t. 2, Віцебск 1928, s. 197-203.
- ⁷⁹ Г. А. Каханойскі, *Вандраванні*, „Маладосць”, 1984, nr 10, s. 155.
- ⁸⁰ Л. Баханова, *Витебская...*, s. 19.
- ⁸¹ Ян Баршчэўскі. *Выбраныя творы*, Мінск 1998. s. 463.
- ⁸² В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235.
- ⁸³ В. Г. Краснянский, *Краткий очерк музейного строительства в Витебске*, , opracowała А. Букина, „Віцебскі сшытак”, 4, 2000, s. 208.
- ⁸⁴ В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235; Także zob. Н.Ю. Шарковская, *Артефакты...*, s. 166-171.
- ⁸⁵ В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235.
- ⁸⁶ Н.Ю. Шарковская, *Коллекция...*; też sam, *Артефакты...*, s. 159-160, 165 oraz s. 160 – dwie fot. ceramiki ze zbiorów Fedorowicza; zob także В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235; В. Г. Краснянский, *Краткий...*, s. 208.
- ⁸⁷ E. Chwalewik, *Zbiory...*, s. 512.
- ⁸⁸ Л. Баханова, *Витебская...*, s. 17; В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235.
- ⁸⁹ В. Г. Краснянский, *Краткий...*, s. 208-209.
- ⁹⁰ В. Brežgo, *Muzea...*, s. 209 – pisze o 100 fajkach; Л. Хмельницкая, *Витебская...*, s. 18 pisała o 60 sztukach.
- ⁹¹ E. Chwalewik, *Zbiory...*, s. 511.
- ⁹² Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Spuścizna 98, M. Sokołowski, sygn. 3, list z Witebska datowany 26 grudnia 1898/7 stycznia 1899 r.
- ⁹³ В. Г. Краснянский, *Краткий...*, s. 209; В. Brežgo, *Muzea...*, s. 235-236.
- ⁹⁴ М.Я. Параделов, *Адресная книга русских библиофилов и собирателей гравюр, литографий, лубков и прочих произведений печати*, Москва 1904, s. 124, 147.
- ⁹⁵ *Ibidem*; Л. Баханова, *Витебская...*, s. 18.
- ⁹⁶ И. Абрамова, *Музейное собрание ...*, s. 65.
- ⁹⁷ А. Падліпскі, *Віцебскія ...*, s. 217.
- ⁹⁸ E. Chwalewik, *Zbiory...*, s. 511; także В. Г. Краснянский, *Краткий...*, s. 209.
- ⁹⁹ Z. Gloger, *Encyklopedia*, il. na s. 320.
- ¹⁰⁰ Пор. ргзур. 30.
- ¹⁰¹ Л. Баханова, *Витебская...*, s. 18.
- ¹⁰² E. Chwalewik, *Zbiory...*, s. 511; В. Brežgo, *Muzea...*, s. 236. Podobnie В. Краснянский, *Краткий...*, s. 209.
- ¹⁰³ В. Краснянский, *Краткий...*, s. 209.
- ¹⁰⁴ Н.П. Варламова, В.А. Шишанов, *Масонская...*, s. 246; Н. П. Варламова, *Масонская коллекция из собрания В. П. Федоровича*, „Культурное жыццё віцебскай вобласці, Жнівень, Інфармацыйны веснік”, Віцебск, 2011, s. 19, podaje 98 obiektów tego zbioru.
- ¹⁰⁵ Н.П. Варламова, В.А. Шишанов, *Масонская...*, s. 238.
- ¹⁰⁶ Я. Ільіна, *В Витебске проходит выставка раритетов из коллекции В.Федоровича* <http://news.vitebsk.cc/2008/11/16/v-vitebske-prohodit-vyistavka-raritetov-iz-kolleksii-vfedorovicha/>, [dostęp: 20.02.2014] <http://www.interfax.by/event/76700>, [dostęp: 03.03.2011]; *Масонская коллекция В. П. Федоровича из фондов Витебского областного краеведческого музея*, Установа культуры, „Лепельскі раённы краязнаўчы музей”, Лепель | lepel.museum.by [dostęp: 01.05.2013].

dr hab. Konrad Andrzej Ajewski

Profesor i wykładowca Wydziału Historycznego Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieyszтора w Pułtusku; absolwent kierunku Historii Sztuki UW; doktor nauk humanistycznych (1996, Instytut Sztuki PAN); doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii sztuki (2005, tamże); studia w zakresie kostiumologii, broni i barwy, historii wojskowości XVIII-XIX w.; specjalizuje się w: historii kolekcjonerstwa i muzealnictwa, mecenacie i działalności publicznej arystokratycznych rodów polskich, problematyce strat kultury polskiej; autor książek: *Zbiory artystyczne i galena muzealna Ordynacji Zamojskiej w Warszawie* (1997), *Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasieńskich w Warszawie. Losy, ludzie, znaczenie*, (2004), *Stanisława Kostki Zamojskiego życie i działalność 1775–1856* (2010); *Listy Wincentego Krasieńskiego z Hiszpanii (1808–1809)* (2012), oraz kilkadziesiąt artykułów w czasopiśmie naukowych; e-mail: ajekon@wp.pl